PSIXOLINGVISTIKA VA NAZARIY GRAMMATIKA

Abdug‘aniyeva Mushtariy Muzaffarjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti, talaba.
E.mail: abduganiyevamushtariy23@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola psixolingvistika va nazariy grammatikaning o‘zaro bog‘liqligi masalasini chuqur tahlil qiladi. Zamonaviy tilshunoslik va pedagogika rivojlanishida ushbu ikki yo‘nalish integratsiyasining ahamiyati, uning afzalliklari hamda muammolari batafsil ko‘rib chiqiladi. Maqolada ushbu bog‘liqlikni chuqur o‘rganish yo‘llari va uning tilshunoslik hamda ta’limdagi strategik ahamiyati ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar. Psixolingvistika, Nazariy grammatika, Universal grammatika, Sintaksis, Nutqiy faoliyat, Kognitiv jarayonlar, Til o‘zlashtirish, Tilshunoslik, Pedagogika, Grammatik tuzilma, Chomsky nazariyasi.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik fanida tilning grammatik tuzilmasini hamda inson miyasida nutq qanday shakllanishi masalasini birgalikda o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi. Nazariy grammatika tilning morfologik va sintaktik qoidalarini tizimlashtirsa, psixolingvistika ushbu grammatik tuzilmalarning inson tomonidan qabul qilinishi, o‘zlashtirilishi va nutqiy faoliyatda qo‘llanilishini tadqiq etadi.

Ikki yo‘nalish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish til o‘qitish metodikasini takomillashtirish, bolalarda nutq rivojlanishini tahlil qilish va grammatik tuzilmalarning kognitiv xususiyatlarini ochib berish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli mazkur mavzuni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi psixolingvistika va nazariy grammatika o‘rtasidagi aloqani aniqlash hamda ularning tilshunoslik va ta’lim sohasidagi o‘rnini ko‘rsatishdan iboratdir.[1]

1. Nazariy grammatikaning mohiyati va vazifalari. Nazariy grammatika tilning ichki tuzilmasini, morfologik va sintaktik qoidalarini tizimlashtiruvchi

yo‘nalish hisoblanadi. U so‘z turkumlarining xususiyatlarini, so‘z birikmalari hamda gap tuzilishining umumiy me’yorlarini aniqlaydi. Nazariy grammatikaning asosiy vazifasi tilning grammatik qoidalarini ilmiy asosda tartibga solish va ularning o‘zaro bog‘lanishini ko‘rsatishdir.[2] U har-xil sintaktik tuzilmalarning shakllanish prinsiplarini belgilaydi, bu esa nutqning grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllanishini ta’minlaydi.Nazariy grammatika nafaqat mavjud til hodisalarini tasvirlaydi, balki grammatik tuzilmalarning qonuniyatlarini aniqlaydi. Har bir tilning o‘ziga xos morfologik va sintaktik me’yorlari mavjud bo‘lib, ular so‘zlarning gap ichida to‘g‘ri bog‘lanishini ta’minlaydi. Masalan, o‘zbek tilida ega, to‘ldiruvchi va predikatning o‘zaro tartibi ma’noning to‘g‘ri yetkazilishida muhim rol o‘ynaydi. Agar ushbu tartib buzilsa, gapning grammatik to‘g‘riligi va mantiqiy mazmuni o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun nazariy grammatika tilning ichki tizimini barqaror saqlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Psixolingvistikaning asosiy mazmuni. Psixolingvistika tilshunoslik va psixologiya fanlari kesishmasida joylashgan bo‘lib, inson miyasida nutqning qanday shakllanishi, qabul qilinishi va o‘zlashtirilishi jarayonlarini o‘rganadi. Ushbu yo‘nalish kognitiv jarayonlar, xotira, diqqat hamda fikrlashning nutq faoliyati bilan aloqasini tahlil qiladi. Psixolingvistika har bir shaxsning grammatik tuzilmalarni qanday idrok etishi, bolalarda til o‘zlashtirish mexanizmi hamda murakkab sintaktik tuzilmalarni tushunish jarayonini tadqiq etadi.Psixolingvistika tadqiqotlarida til o‘zlashtirish jarayonida xotira va diqqatning roli alohida o‘rganiladi. Qisqa muddatli xotira yangi grammatik tuzilmalarni qabul qilishda yordam bersa, uzoq muddatli xotira ularni saqlab, keyinchalik nutqda qo‘llash imkonini beradi. Diqqatning barqarorligi esa o‘quvchining grammatik qoidalarni tushunishi va ularni amaliyotda qo‘llashi uchun zarur shart hisoblanadi. Shuningdek, psixolingvistika individual farqlarni ham hisobga oladi: har bir shaxsning fikrlash tezligi, xotira hajmi va til tajribasi turlicha bo‘ladi, bu esa grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

3. Psixolingvistika va nazariy grammatikaning o‘zaro bog‘liqligi. Psixolingvistika va nazariy grammatika bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalishlardir.[3] Nazariy grammatika tomonidan belgilangan grammatik qoidalar psixolingvistika uchun tahlil ob’ekti bo‘lib xizmat qiladi. Psixolingvistika esa shu qoidalarning real nutqiy faoliyatda qanday amalga oshishini ochib beradi. Chomskiyning universal grammatika nazariyasi bu bog‘liqlikni yaqqol ko‘rsatadi: inson miyasidagi tug‘ma til mexanizmi grammatik tuzilmalarni tez o‘zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Shunday qilib, nazariy grammatika tilning tuzilishini tahlil qilsa, psixolingvistika shu tuzilmaning inson psixikasidagi aks etishini o‘rganadi.Universal grammatika nazariyasi shuni isbotlaydiki, inson tug‘ma til qobiliyati tufayli turli tillarning umumiy sintaktik qoidalarini tez o‘zlashtira oladi. Bola cheklangan miqdordagi nutq namunalarini eshitib, mustaqil ravishda yangi gaplar tuzish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Bu hodisa nazariy grammatikaning rasmiy qoidalari psixolingvistik kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shuning uchun grammatik tuzilmalarni o‘rganishda faqat qoidani yodlatish emas, balki o‘quvchining kognitiv imkoniyatlarini hisobga olish zarurati tug‘iladi.

Xulosa. Tadqiqot davomida psixolingvistika va nazariy grammatika o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi tahlil qilindi. Nazariy grammatika tilning Ikki fan bir-birini to‘ldiradi: nazariy grammatika tahlil uchun til me’yorlarini ta’minlasa, psixolingvistika bu me’yorlarning kognitiv-psixik jarayonlar bilan aloqasini ochib beradi. Universal grammatika nazariyasi orqali grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirishning tug‘ma mexanizmi isbotlandi.Mazkur mavzuni o‘rganish til o‘qitish metodikasi, nutq rivojlanishi va tilshunoslik sohalarida muhim ahamiyatga ega. Kelajakda ushbu yo‘nalish bo‘yicha amaliy tadqiqotlar o‘tkazish orqali grammatik tuzilmalarning inson nutqidagi o‘rni yanada chuqurroq ochib berilishi mumkin.

Universal grammatika nazariyasi orqali grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirishning tug‘ma mexanizmi isbotlandi. Chomskiy nazariyasiga ko‘ra, har

bir inson miyasida til qoidalarini tez o‘zlashtirish imkonini beruvchi tug‘ma til moduli mavjud bo‘lib, bu mexanizm bolalarning cheklangan miqdordagi nutq namunalaridan yangi grammatik tuzilmalarni mustaqil yaratishiga imkon beradi. Bu esa nazariy grammatikaning rasmiy qoidalari faqat o‘rganiladigan norma emas, balki insonning tabiiy kognitiv qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Mazkur mavzuni o‘rganish til o‘qitish metodikasi, bolalarda nutq rivojlanishini kuzatish, nutq nuqsonlarini diagnostika qilish va tilshunoslikning nazariy yo‘nalishlarida muhim amaliy ahamiyatga ega. O‘qituvchi va logoped mutaxassislar grammatik tuzilmalarning psixolingvistik xususiyatlarini hisobga olgan holda dars va tuzatish mashg‘ulotlarini tashkil etsa, o‘quvchilarning til o‘zlashtirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Kelajakda ushbu yo‘nalish bo‘yicha amaliy tadqiqotlar o‘tkazish orqali grammatik tuzilmalarning inson nutqidagi o‘rni, yoshga qarab o‘zgarishi hamda individual farqlari yanada chuqurroq ochib berilishi mumkin. Shuning uchun psixolingvistika va nazariy grammatika o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish zamonaviy tilshunoslik va pedagogika fanlarining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: MIT Press, 1965.

2. Zimnyaya I. A. Psixolingvistika asoslari. Moskva: Prosveshcheniye, 1991.

3. Leontev A. N. Nutqiy faoliyat psixologiyasi. Moskva: Pedagogika, 1979.

4. G‘ulomova Sh. Tilshunoslik va psixolingvistika. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

5. Sodiqov A. Nazariy grammatika. Toshkent: Noshir, 2015.

6. Xolmatova M. Til o‘zlashtirishning psixolingvistik xususiyatlari. Toshkent: Fan, 2018.